

ПРО ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ МОВЛЕННЕВОЇ КОМУНІКАЦІЇ У НАУКОВОМУ ТОВАРИСТВІ

Л. Й. Ботіна

У статті висунуто гіпотезу, що гендерні особливості можуть певним чином проявлятися в комунікативно-мовленнєвій діяльності, зокрема у психолінгвістичних характеристиках мовленнєвих дій та комунікативних стратегіях, і залежать від ситуації та умов процесу комунікації. Розроблено методи подальшого дослідження.

Ключові слова: фахова комунікація, науковий дискурс, гендерні особливості, комунікативні стратегії, мовленнєві дії.

Наукова інформація, отримана в результаті наукового пізнання, відіграє важливу роль у розвитку сучасного суспільства. Особливе місце серед засобів поширення інформації посідає наукова комунікація, що є частиною фахового спілкування в науковому середовищі. Завдяки їй відбувається обмін науковими ідеями, знаннями, повідомленнями між спеціалістами. Оскільки інформація поширюється за допомогою мови, мовленнєве спілкування в науковому товаристві становить сутність комунікативного процесу. Комунікація в науці - це спілкування учасників наукової діяльності з метою отримання нового знання та співробітництво в дослідженнях; процес, у якому встановлюються соціальні зв'язки, вирішуються питання статусу учасників. Є багато визначень наукової комунікації. Її поділяють на пряму - безпосереднє спілкування фахівців, зайнятих у науково-дослідному процесі, опосередковану - комунікацію через наукові публікації, вертикальну - між науковим керівником та виконавцями досліджень, горизонтальну - таку, що пов'язує дослідника із представниками певних наукових течій. Одним із найпоширеніших є поділ наукової комунікації залежно від формальних чи неформальних взаємин учасників наукового процесу.

Усна фахова комунікація належить до наукового дискурсу, що розглядається як особливий тип мовленнєвої взаємодії, в основі якої лежать певні стратегії і тактики реалізації комунікативної мети (інтенції) адресанта. Важливою ознакою наукового дискурсу є поєднання та комбінування різних мовленнєвих стратегій і тактик. Стратегії і тактики мають специфічний характер і реалізуються за допомогою засобів текстуального та інтерперсонального метадискурсу.

Метою роботи є: дослідити гендерні особливості (чи відмінності) в усному науковому спілкуванні (комунікації).

Гіпотеза дослідження. Суттєвий вплив на вияв гендерних особливостей (чи відмінностей) особистості справляє виконання нею певної соціальної ролі, що підтримує або пригнічує у людини певні особливості мовленнєво-комунікативної діяльності, що притаманні їй як представникові певної статі; гендерні особливості можуть певним чином виявлятися в тексті наукової комунікативно-мовленнєвої діяльності як її продукти, зокрема у психолінг-

вістичних характеристиках мовленнєвих дій та комунікативних стратегіях, що, в свою чергу, залежать від особливостей ситуації та умов перебігу процесу комунікації.

Об'єктом обрано наукову усну мовну продукцію, що віддзеркалює наукове гендерне спілкування (комунікацію).

Предметом виступають гендерні особливості комунікативних стратегій та мовленнєвих дій у процесі наукової комунікації.

Завдання дослідження:

- з'ясувати стан досліджуваної теми в літературі та здійснити теоретико-методологічний аналіз проблеми з метою визначення підходів до з'ясування основних характеристик та гендерних аспектів усного наукового дискурсу;
- дослідити особливості функціонування мови і мовлення як засобу теоретичної діяльності вченого та його фахової комунікації в науковому співтоваристві;
- визначити умови та фактори, що впливають на ефективність наукової взаємодії;
- з'ясувати, які стратегії і тактики використовують науковці для досягнення комунікативної мети;
- схарактеризувати гендерні особливості наукового спілкування.

На спілкування жінок і чоловіків впливають гендерні стереотипи, притаманні певному суспільству та особистісні якості, тож чоловічий та жіночий стилі спілкування відрізняються. Значною мірою характер мовленнєвого спілкування, його стратегії, стиль залежать від гендерних статусів учасників спілкування.

Актуальність дослідження обумовлена підвищеною увагою до гендерних аспектів мови та комунікації, що спостерігається останніми роками, і разом із тим недостатнім вивченням комплексу проблем, пов'язаних із гендерними особливостями мовленнєвої комунікації у науковому співтоваристві. Хоча робіт, присвячених проблемам репрезентації гендеру у мові, протягом останніх років з'явилося чимало. Питанням гендерної специфіки текстів у засобах масової комунікації присвячені роботи українських дослідників А.М.Волобуєвої, І.Киянка, С.Кушнір, Н.Ф.Остапенко, Н.М.Сидоренко, Т.І.Старченко, Р.І.Федосієвої, О.Л.Бессонової, Ю.П.Маслової та російських науковців Н.І.Ажгихіної, О.А.Вороніної, О.М.Здравомислової, А. В.Кириліної та ін.

У зарубіжних дослідженнях переважають два основні підходи до мовної репрезентації гендеру. Перший базується на теорії домінування (П. Фішман, 1983; Р.Лакофф, 1973; Д.Зіммерман, 1975, 1983), другий - на теорії відмінностей (Д.Камерон, 1989; Дж.Коатс, 1987, 1995; Д.Мілрой, 1980). З першим пов'язані ранні дослідження лінгвістів. Зокрема, американська дослідниця Робін Лакофф дійшла висновку, що жінки говорять так званою «безвладною мовою», яка виражає відсутність авторитету. Такій мові властиві нерішуча інтонація, пом'якшені лайливі форми, твердження, сформульовані як питання. Такий формат мови називають «жіночий стиль». Критики цих дослі-

джені зауважили, що такі висновки базуються лише на власній авторській інтуїції, а не на емпіричних даних. Подальші дослідження в рамках першого підходу проводилися на основі фактичних записів розмов чоловіків та жінок. Результатом їх є відоме твердження, що характеризує особливості мовленнєвої поведінки представників обох статей: «Чоловіки змагаються, жінки співпрацюють». В результаті аналізу стилю чоловічої та жіночої мови були виявлені інші глобальні опозиції, зокрема: чоловіча розмова має своєрідний «звітний» характер, а жіноча - це розмова «про дрібниці». Розмова чоловіків має мету - отримання певного «статус-кво», тоді як жіноча розмова спрямована на досягнення згоди та інтимності. Ранні дослідження сформували певний феміністсько-лінгвістичний канон, хоча їхні висновки викликали сумніви. Зокрема, американські дослідники О'Бар та Аткинс висунули гіпотезу, що «безвладна мова» не обов'язково є жіночою прерогативою, вона може використовуватися будь-яким комунікатором нижчого статусу, ніж його реципієнт.

Альтернативою є теорія відмінностей, яка стала критичною відповіддю на теорію домінування. Представники цієї теорії не порівнюють чоловічі мовленнєві норми з жіночими. Метою їхніх досліджень є вживання жінками у мові їхніх власних термінів.

Найбільш розповсюдженими є дослідження, які виділяють певні типи людей та види соціальних інтеракцій, в яких взаємодіють чоловіки та жінки. В рамках такого підходу лінгвісти пояснюють гендерні відмінності, виділяючи та розмежовуючи «жіночу» та «чоловічу» субкультури. Ці теорії, що беруть за основу різні критерії, не виключають одна одну. Як зазначають автори, в обох теоретичних підходах є низка схожих елементів, пов'язаних із концептуалізацією поняття «гендер». По-перше, обидві теорії характеризуються майже винятковою проблематизацією жінки [6]. Це означає, що «гендер» у цих дослідженнях є синонімом слова «жінки». Як результат, мало що відомо про маскуліність, тобто гендерні особливості чоловіків. По-друге, обидві теорії використовують поняття «гендер, який базується на бінарній опозиції». Це означає, що основною гіпотезою багатьох досліджень стає твердження, згідно з яким чоловіки та жінки за своєю суттю різні, і ці апріорні відмінності певним чином відображаються у використанні ними мовних засобів. При цьому з поля зору випадає ще один факт: обидві статі використовують ті ж самі лінгвістичні ресурси. Отже, повинен бути певний ступінь схожості у мовленні чоловіків та жінок для того, щоб спілкування не викликало комунікативних проблем. Тож імпліцитне припущення про те, що чоловіки та жінки є бінарною суперечністю, при тому, що мова виступає символічним відображенням цієї опозиції, є глибоко проблематичним з точки зору мови та гендеру, припускає Ю.П.Маслова [6]. Нині більшість вчених вважають, що існує діалектичний зв'язок між мовою та соціумом. Тож для розуміння гендеру варто враховувати соціокультурний фон. Це зумовлено тим, що гендер пов'язаний із проявами особливостей у поведінці, зокрема уявлення про чоловіче та жіноче суттєво відрізняються в різних культурах,

що призводить до варіативності норм мовленнєвої поведінки чоловіків та жінок.

Гендер можна кваліфікувати як дуже варіативну контекстуальну змінну. Маскулінність та фемінність (чоловічість та жіночість) насправді не протилежні, а діалектично взаємопов'язані категорії, не зафіксовані, раз і назавжди дані, а опосередковані соціальними процесами. Отже, мова - не просто дзеркало тендеру, вона допомагає конструювати його, не будучи незмінним станом буття людини.

Як зазначає Ю.П.Маслова у своєму дослідженні мовної репрезентації тендеру [6], в сучасній лінгвістиці існує три типи конструювання тендеру - нормативний (прагнення відповідати гендерним нормам та очікуванням соціуму), маніпулятивний (експлуатація стереотипних ознак «чоловічого» та «жіночого» в мові для досягнення певної комунікативної мети) та креативний (ситуативно - специфічне конструювання гендерної ідентичності з використанням нестандартних мовних маркерів чоловічості та жіночості). Під нестандартними розуміють такі мовні особливості, які стереотипно не співвідносні з тендером, проте набувають гендерного змісту в конкретному контексті, наприклад, використання представниками жіночої статі «комп'ютерної» лексики. Адже відповідно до гендерних стереотипів вважається, що така лексика притаманна лише чоловікам. Типологія конструювання тендеру досить умовна, тому що мовна реальність складніша за цю класифікацію в соціальній практиці: усі три типи тендеру можуть поєднуватися. З метою досягнення відповідності мовлення встановленим гендерним нормам у мовній практиці застосовують маніпуляцію мовними нормами, які несуть певні значення - як традиційно асоційовані з тендером, так і декодовані в рамках певної ситуації. Важливою рисою гендерного дискурсу є визнання того, що тендер - це те, що індивід робить/представляє, а не те, що він/вона має. Сучасна лінгвістика виходить з положення про те, зазначає Ю.П.Маслова, що тендер - це причина того, що чоловіки та жінки по-різному використовують мову («я говорю таким чином, тому що я жінка/чоловік») [6]. На сучасному етапі гендерних досліджень питання ставиться по-іншому: чоловіки та жінки використовують мову таким чином, і не інакше, для того, щоб бути адекватно сприйнятими представниками протилежної статі. Відповідно змінюються запитання, які ставлять собі лінгвісти, зокрема, нині не ставлять питання: «Як говорять чоловіки та жінки?», а формулюють проблему по-іншому: «Які види мовних ресурсів люди використовують або можуть використати, щоб представити себе як певний тип чоловіка чи жінки?». Питання «Як говорять чоловіки про жінок?» формулюється також по-новому: «Які типи лінгвістичних практик виражають та підтримують певні гендерні ідеології та норми?».

На матеріалі проведеного експерименту О.Л.Бессонова проаналізувала вплив гендерного фактора на вербалізацію ціннісних концептів у мовленнєвій поведінці чоловіків та жінок [2]. Автор вказує на те, що гендерний параметр мовної особистості може помітно впливати на сприйняття цін-

нісної картини світу і, внаслідок цього, на її вербалізацію у мовленнєвій поведінці. Тендерна оцінка - це вид соціальної оцінки суб'єкта чи об'єкта навколишньої дійсності, підставою якої є базова ознака «чоловіче» чи «жіноче». Основу тендерної оцінки складають особливості мислення чоловіків і жінок, що знаходять своє відображення в гендерних стереотипах. Мовний матеріал віддзеркалює концептуальні моделі, в яких знак «плюс» супроводжує поняття «чоловік», а знак «мінус» - невід'ємна властивість жінки. Тендерна опозиція не завжди може бути застосована для пояснення й інтерпретації всієї складності та багатогранності системи мови. Водночас вплив гендеру не можна недооцінювати, оскільки дихотомія «чоловіче» / «жіноче» знаменує собою взаємодію природного (системи мови) і вторинного (структури мови, за допомогою якої вона пред'явлена користувачам, і на яку величезний вплив має культура даного мовного співтовариства). Незважаючи на біологічну основу статі, гендер конструюється культурою - він не є наслідком статі й зовні не фіксується як стать. Культура трансформує біологічну стать і перетворює її в гендер і культурні концепти «чоловіче» і «жіноче».

Комунікативна поведінка чоловіків і жінок зумовлена нормами відповідної культури. Отримані О.Л.Бессоновою результати не дають підстав припускати наявність кардинальної різниці у мовленнєвій поведінці чоловіків і жінок, проте відмінності спостерігаються на всіх рівнях мови. На фонологічному рівні це виявляється в тембрі й силі голосу, темпі мовлення, мелодійності, виразності, чіткості артикуляції; на лексичному - у різній тематиці повідомлень, що зумовлено актуалізацією різних асоціативних полів мовної картини світу, вживанням стилістично й емоційно забарвленої, а також експресивної лексики, у різному ступені вияву оцінки, що асоціюється з відповідними гендерними стереотипами; на синтаксичному рівні - у розгорнутості чи згорнутості висловлення, ступені дескриптивності й еліптичності висловлень, характері афірмативності й імперативності, частоті вживання питальних конструкцій; на дискурсивному - у виборі комунікативних стратегій, ступені категоричності й домінувальному характері висловлювання, прагненні до компромісу чи конфронтації, конфлікту чи до його запобігання, ступені впевненості, ввічливості, кооперативності чи конкуренції [2].

Мова не лише відображає гендерну диференціацію, яка існує у соціумі, але й конструє гендерні відмінності. З точки зору дослідників феміністичного спрямування, лінгвістичний простір здійснює свій диктат по відношенню до представників обох статей, формуючи стандартизовані уявлення про моделі поведінки та риси характеру, які відповідають поняттям «чоловіче» та «жіноче» [1].

Із погляду психології, мовлення - це засіб спілкування, частина комунікативного процесу, що відповідає за передачу змісту. Мовлення відображає соціальну й особистісну позицію, ставлення одне до одного учасників комунікації. Існує така наукова позиція стосовно стилів чоловічого і жіночого спілкування: жінки великою мірою орієнтовані на атмосферу спілкування, міжособистісні аспекти; чоловіки - на соціальні статуси та владу, вони при-

стосовуються до ієрархічних соціальних ролей у комунікації, для них найважливішою є інформація, факти, цифри, результати. Жінки надають перевагу партнерській, рівноправній комунікації, зорієнтовані на встановлення добрих стосунків, прагнуть до їх зміцнення, намагаються скоротити дистанцію між собою і партнером комунікації, а чоловіки цю дистанцію підтримують; чоловіки частіше обирають роль «одинокого воїна», який завойовує певну позицію, жінки значно краще почуваються в колективі, налагоджують зв'язки. Чоловіки надають перевагу асиметричній комунікації, жінки - симетричній; мовлення жінок насичене засобами опису почуттів, настроїв, емоцій - воно емоційніше за чоловіче; жінки формулюють пропозиції у вигляді питань, а чоловіки, як правило, прямо. У розмовах, дискусіях чоловіки частіше за жінок акцентують на власній позиції, жінки зорієнтовані на загальну атмосферу спілкування, їм краще вдається формування гармонійної, позитивної атмосфери перебігу комунікації. У конфліктних ситуаціях жінки частіше, ніж чоловіки відмовляються від своїх поглядів.

Наукова комунікація доволі регламентований процес - включає в себе виступи, доповіді, лекції, дискусії, обговорення, участь в академічних заходах, засіданнях, конференціях, симпозіумах тощо, і поряд з цим невід'ємною її частиною є і буденне спілкування колег. У процесі буденного нерегламентованого усного спілкування в академічному професійному науковому середовищі (співробітники академічних інститутів, психологи, аспіранти, викладачі ВНЗ) відбувається обмін думками щодо осмислення своїх наукових пошуків, отримання та інтерпретація нової інформації. В щоденному спілкуванні, в колі своїх колег ми можемо зрозуміти їх позицію, думку, емоційне ставлення, настрої, отримати підтримку або почути критичний аналіз.

Головну роль у процесі нерегламентованого спілкування відіграють цілісні комунікативні ситуації та застосовувані мовні стратегії і тактики. Стратегія мовленнєвого спілкування - оптимальна реалізація інтенцій мовця щодо досягнення конкретної мети спілкування, тобто контроль і вибір дієвих ходів спілкування і гнучкої їх видозміни в конкретній ситуації. Побудова стратегій та їхня реалізація залежать від рівня знайомства комунікантів та соціальних чинників [1]. Комунікативна стратегія охоплює: вибір мовленнєвого наміру (констатація фактів, постановка запитань, звернення із проханням); визначення обсягу інформації, який припадає на одну тему; встановлення співвідношення часток інформації про ситуацію зі станами співбесідника і чинником емпатії; визначення порядку комунікативних складових; налаштування комунікативної структури висловлювання на певний комунікативний режим (діалогічний, озвучення письмового тексту), стиль (епічний, розмовний) і жанр. Складовими стратегії можуть бути аргументація, мотивація, оцінка, висловлювання емоцій (симпатій, антипатій), міркування вголос, виправдання, підбурювання тощо. У лінгвістичній літературі [7] виділяють також кооперативні та некооперативні стратегії мовленнєвого спілкування. Кооперативні стратегії втілюються в інформативні та інтерпретативні

діалоги (полілоги) - поради, обмін думками, розповіді, повідомлення тощо. Некооперативні знаходять своє втілення в конфліктах, суперечках, претензіях, погрозах, ухиляннях від відповідей. Складовими стратегій спілкування є комунікативна інтенція, мета та комунікативна компетенція. Наприклад, комунікативною метою мовця є переконання співбесідника у власній правоті. Система його комунікативних намірів полягає в аргументації власної правоти та аналізі помилок партнера по спілкуванню. При переході до аналізу помилок співбесідника виникають збої у спілкуванні, оскільки це стосується особистісної сфери співрозмовника. Тут є загроза конфлікту. Учасник спілкування, який має комунікативну компетентність, зможе узгодити обидва наміри: у побутовому спілкуванні зупиниться на першому, а от на науковому засіданні може застосувати обидва. Стратегії спілкування є гнучкими, залежать від віку, статі, соціальних ролей і передбачають певну комунікативну тактику - визначену лінію поведінки на певному етапі комунікативної взаємодії, мовленнєві прийоми, які дають змогу досягнути комунікативної мети і виконують функцію здійснення стратегії мовлення. Комунікативна тактика зумовлена комунікативними намірами (завданнями). Стратегії й тактики мовленнєвого спілкування знаходять своє відображення в комунікативних вчинках, що є складовими повідомлень, які формують дискурси (тексти) як категорії спілкування. Основною стратегією в науковому дискурсі є комунікативне співробітництво (іноді комунікативне маніпулювання), його визначають пошуки «спільної мови»: добір мовних засобів представлення досліджень, вибір тональності спілкування, формування сприятливої атмосфери взаємодії всіх учасників комунікації. Цей комунікативний процес має свої особливості. Наше завдання - визначити його гендерні характеристики.

Для виконання поставлених задач ми розробили анкету, що дає можливість визначити особливості викладу матеріалу реципієнтами, вплив їх особистісних відмінностей на комунікативний стиль, тематичну проблематику, якій надають перевагу у формальному та неформальному спілкуванні представники різних статей, інтереси співрозмовників, стилі бесід, особливості сприймання себе і співрозмовника. Наступним етапом нашої роботи буде аналіз отриманих даних та інтерпретація результатів.

Висновки. Гендерні особливості мовленнєвої комунікації знаходять свій вияв у мовленнєвому науковому спілкуванні. Особливу роль у цьому відіграють цілісні комунікативні ситуації та застосовувані мовні стратегії і тактики, в яких проявляються гендерні мовленнєві особливості учасників цього процесу. Сучасні дослідники роблять акцент на особливостях спілкування жінок і чоловіків, зокрема на тому, яким чином, за допомогою яких мовленнєвих чинників, стратегій, тактик вони будують певні контексти. Дослідження особливостей та механізмів гендерної наукової комунікації, її структури та ролі в сучасному науковому співтоваристві дозволить використати результати дослідження для розробки практичних способів, форм та технологій ведення ефективного наукового діалогу.

Література

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф.С.Бацевич. - К., Академія, 2004. - 344 с. - (Альма-матер).
2. Бессонова О.Л. Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивний і тендерний аспекти : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.04 [Електронний ресурс] / О.Л.Бессонова ; Київський нац. ун-т ім. Т.Шевченка. - К., 2003. - 39 с. - Режим доступу: <http://www.lib.ua-ru.net>
3. Воронина О.А. Гендер и культура / О.А.Воронина, Т.А.Клименкова // Женщины и социальная политика (тендерный аспект) : сб. ст. / РАН, Ин-т социально-экон. проблем народонаселения ; отв. ред. З.А.Хоткина. - М., 1992.
4. Компанцева Л.Ф. Гендерные основы Интернет-коммуникации в постсоветском пространстве : моногр. / Л.Ф.Компанцева. - Луганск : Знание, 2004. - 404 с.
5. Коул Дж.Р. Схемы интеллектуального влияния в научных исследованиях / Дж.Р.Коул // Коммуникация в современной науке. - М. : Прогресс, 1976. - С. 390-425.
6. Маслова Ю.П. Мовна репрезентація гендеру [Електронний ресурс] / Ю.П.Маслова. - Режим доступу: <http://www.naub.org.ua>
7. Онопрієнко В. Наукове співтовариство як засіб самоорганізації науки / В.Онопрієнко, Н.Теппер // Вісник НАН України. - 1998. - № 3-4. - С. 3-7.

В статье выдвинута гипотеза о том, что гендерные особенности могут определенным образом проявляться в коммуникативно-речевой деятельности, в частности, в психолингвистических характеристиках речевых действий и коммуникативных стратегиях, и зависят от ситуации и условий процесса коммуникации. Разработаны методы дальнейшего исследования.

Ключевые слова: профессиональная коммуникация, научный дискурс, гендерные особенности, коммуникативные стратегии, речевые действия.

The article represents the hypothesis that gender peculiarities may definitely occur in the communicative speech especially in psycholinguistic characteristics of speech acts and communicative strategies. They depend on the character of the situation and conditions of the communicative process. The methods of the further research are designed.

Keywords: professional communication, scientific discourse, gender peculiarities, communicative strategies, speech acts.